

Martyna TARNAWSKA
ORCID: 0000-0002-8498-4443
*Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
w Krakowie*

Weronika SPÓLNIK
ORCID: 0000-0002-2459-3424
*Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
w Krakowie*

Poszukiwanie muzyki w poezji na przykładzie wiersza *Lokomotywa* Juliana Tuwima

**Abstract: Searching for Music in Poetry on Example of Poem *Lokomotywa* [*The Locomotive*]
Written by Julian Tuwim**

The approach to the Polish education in early school has been changed. Nonetheless there are schools where education is still based on traditionalism, rutin and literality. It may lead to forming literary barrier which confine students' curiosity and inquisitiveness. Wiesława Żuchowska created the conception of taming the art of word. The conception grown up from the belief that literary education should be started in early education, because this is period of forming reading habits and attitudes. Starting to clue students in literary education in the next classes requires breaking down the habits acquired in the first years of school study which affects treating literary text as simple lingual communication about the reality. The conception contains eight steps described in the book *Oswajanie ze sztuką słowa. Początki edukacji literackiej*. In the article we focused on the step concerned with searching for music in the poetry. We present it on the example of the poem *Lokomotywa* written by Julian Tuwim. In the article we enclose our interpretation of the poem with the lecture exercises created by us. The text may find use in the language education in primary school.

Keywords: poetry, music, Polish education, art of word

Słowa kluczowe: poezja, muzyka, edukacja polonistyczna, sztuka słowa

Wprowadzenie

Podejście do edukacji polonistycznej na etapie wczesnoszkolnym się zmieniło. Mimo to zdarza się, że w dalszym ciągu jest ona oparta na tradycjonalizmie, rutynie i dosłowności odczytywania utworu, co może powodować powstanie bariery dotyczącej ciekawości i dociekliwości literackiej. Wiesława Żuchowska stworzyła koncepcję „oswajania ze sztuką słowa”. Koncepcja ta „wyrosła z przeświadczenia, że kształcenie literackie rozpocząć trzeba w okresie wczesnoszkolnym, ponieważ w początkach edukacji tworzą się nawyki i postawy czytelnicze. Rozpoczynanie literackiego wtajemniczenia w klasach wyższych wymaga przełamania nabytych w pierwszych latach nauki szkolnej przyzwyczajień do traktowania tekstu literackiego jako prostego komunikatu językowego o rzeczywistości pozaliterackiej” (Żuchowska, 1992, s. 12–13). Utwór staje się scenariuszem. Przez zabawę uczeń wnika w strukturę utworu samodzielnie, poznając go różnymi zmysłami. Pomaga to w uporządkowaniu tekstu, a to w rezultacie umożliwia odkrycie jego sensu. W proponowanej przez Żuchowską metodzie kształcenia literackiego bardzo ważna jest osoba nauczyciela, jego zamiłowanie i osobista kultura literacka oraz umiejętność przekazywania wiedzy z uwzględnieniem możliwości czytelnika. Autorka koncepcji opisała w swojej książce *Oswajanie ze sztuką słowa. Początki edukacji literackiej* pracę nad lekturą na wczesnym etapie edukacji, a w drugiej części zawarła propozycje metodyczne w postaci ćwiczeń lekturowych, poprzedzone wnikliwą analizą wybranych utworów literackich. W ćwiczeniach można znaleźć rozdziały dotyczące:

- poetyckiego zmyślenia (niby-prawda) — *O fikcji literackiej*;
- uporządkowanego zamieszania — *Poetyka świata na opak*.

A także kolejne etapy analizy utworu literackiego:

- *Tak samo, a jednak inaczej. Kompozycja wypowiedzi literackiej*;
- *Zabawy słowem. Inwencja językowa w poezji*;
- *Poezja jak muzyka. Organizacja brzmieniowa*;
- *Kto do kogo mówi w wierszu. Relacje osobowe w utworze literackim*;
- *Co się u nas dzieje? Subiektywizm świata przedstawionego*;
- *Niezwyczajna zwyczajność. Poetyckie widzenie świata*.

W artykule przedstawiono analizę wiersza Juliana Tuwima *Lokomotywa* wraz z ćwiczeniami lekturowymi, opracowaną na podstawie rozdziału *Poezja jak muzyka. Organizacja brzmieniowa*.

Główna myśl zawarta w etapie „poezja jak muzyka”

Na tym etapie ważnym aspektem jest uzmysłowienie dzieciom, że w słowie tkwią ogromne możliwości. Nie jest ono jedynie środkiem przekazywania infor-

macji ani nie pojawia się w tekście przypadkowo. Nadal zastanawiamy się, o czym mówi utwór, wsłuchujemy się w niego, zatrzymujemy uwagę na jego niepowtarzalności.

Utwory dla dzieci wywołują sympatię, jednak zwykle są traktowane powierzchownie, bez głębszego zastanowienia nad nimi.

Poeci często rezygnują z opisywania wyglądu świata, próbując oddać wrażenie, jakie wywołuje dane zjawisko, za pomocą słowa.

Oprócz poezji odwołującej się do wyobraźni spostrzeżeniowej pojawiają się także utwory angażujące wrażliwość słuchową, wykorzystujące brzmieniowe możliwości języka. Wiele przykładów takich tekstów znajdujemy w literaturze dziecięcej, np. u Juliana Tuwima, Józefa Czechowicza.

Efekty tworzenia za pomocą słów dźwiękowych obrazów rzeczywistości i wykorzystania brzmieniowych walorów słowa ukazują bogactwo języka.

Interpretacja utworu *Lokomotywa* w etapie piątym *Poezja jak muzyka*. *Organizacja brzmieniowa*

Załączamy tekst wiersza, żeby pokazać unikalny układ typograficzny wersów, dzięki któremu po odwróceniu wydrukowanego utworu bokiem otrzymujemy kształt przypominający tytułową lokomotywę. Pytania zaproponowane w analizie wiersza mogą posłużyć jako pomoc w interpretacji dowolnego utworu pod kątem poszukiwania w nim muzyczności.

Julian Tuwim
Lokomotywa

Stoi na stacji lokomotywa,
Ciężka, ogromna i pot z niej sływa —
Tłusta oliwa.
Stoi i sapie, dyszy i dmucha,
Żar z rozgrzanego jej brzucha bucha:
Buch — jak gorąco!
Uch — jak gorąco!
Puff — jak gorąco!
Uff — jak gorąco!
Już ledwo sapie, już ledwo zipie,
A jeszcze palacz węgiel w nią sypie.
Wagony do niej podoczepiali
Wielkie i ciężkie, z żelaza, stali,
I pełno ludzi w każdym wagonie,
A w jednym krowy, a w drugim konie,
A w trzecim siedzą same grubasy,
Siedzą i jedzą tłuste kiełbasy.
A czwarty wagon pełen bananów,

A w piątym stoi sześć fortepianów,
W szóstym armata, o! jaka wielka!
Pod każdym kołem żelazna belka!
W siódmym dębowe stoły i szafy,
W ósmym słoń, niedźwiedź i dwie żyrafy,
W dziewiątym — same tuczone świnię,
W dziesiątym — kufry, paki i skrzynie,
A tych wagonów jest ze czterdzieści,
Sam nie wiem, co się w nich jeszcze mieści.
Lecz choćby przyszło tysiąc atletów
I każdy zjadłby tysiąc kotletów,
I każdy nie wiem jak się natężał,
To nie udźwigną — taki to ciężar!
Nagle — gwizd!
Nagle — świst!
Para — buch!
Koła — w ruch!
Najpierw
powoli
jak żółw
ociężała
Ruszyła
maszyna
po szynach
ospale.
Szarpnęła wagony i ciągnie z mozołem,
I kręci się, kręci się koło za kołem,
I biegu przyspiesza, i gna coraz prędzej,
I dudni, i stuka, łomoce, i pędzi.
A dokąd? A dokąd? A dokąd? Na wprost!
Po torze, po torze, po torze, przez most,
Przez góry, przez tunel, przez pola, przez las
I spieszy się, spieszy, by zdążyć na czas,
Do taktu turkoce i puka, i stuka to:
Tak to to, tak to to, tak to to, tak to to,
Gładko tak, lekko tak toczy się w dal,
Jak gdyby to była piłeczka, nie stal,
Nie ciężka maszyna zziajana, zdyszana,
Lecz fraszka, igraszka, zabawka blaszana.
A skądże to, jakże to, czemu tak gna?
A co to to, co to to, kto to tak pcha?
Że pędzi, że wali, że bucha, buch-buch?
To para gorąca wprawiła to w ruch,
To para, co z kotła rurami do tłoków,
A tłoki kołami ruszają z dwóch boków
I gnają, i pchają, i pociąg się toczy,
Bo para te tłoki wciąż tłoczy i tłoczy,
I koła turkocą, i puka, i stuka to:
Tak to to, tak to to, tak to to, tak to to!...

Analiza wiersza

1. Co jest podstawowym środkiem wyrazu w wierszu?

Podstawowymi środkami obrazowania w wierszu Juliana Tuwima są animacja oraz liczne onomatopeje. Poeta czyni z lokomotywy postać o niesamowitych, nieosiągalnych dla człowieka możliwościach, nadając jej jednocześnie cechy istoty żywej: *pot z niej spływa, sapie, dyszy i dmucha, ociężale, ospale, zziębła, zdyszana, gna*.

2. Czy w wierszu występuje kontrast, czy harmonia dźwięków?

W wierszu występuje wyraźny kontrast pomiędzy dźwiękami wydawanymi przez lokomotywę w poszczególnych częściach tekstu. Różnią się one w zależności od tego, jak się porusza, są inne, gdy stoi na stacji, gdy rusza, gdy pędzi. Poeta wprowadził w ten sposób do utworu zarówno statyczne, jak i dynamiczne elementy, ułatwiając odbiorcy wyobrażenie sobie poszczególnych faz poruszania się pociągu oraz dostrzeżenie różnicy między stałością a ruchem.

3. Czy wiersz skupia się na wrażeniach wzrokowych, czy słuchowych? Jakie jest natężenie i faktura dźwięków? Czego można doświadczyć podczas słuchania wiersza?

Wiersz odwołuje się zarówno do wrażeń wzrokowych, jak i słuchowych. Pojawiają się wyliczenia oraz nagromadzenie rzeczowników. Epitety, za pomocą których poeta opisał obiekty w wierszu, przywołują na myśl obrazy, np. ciężka, ogromna lokomotywa, rozgrzany brzuch, wielkie, ciężkie wagony, tłusta oliwa. Mają one na celu podkreślenie ciężaru pociągu, ale równocześnie zaznaczenie lekkości, z jaką się porusza. W wierszu pojawiają się także porównania: *powoli jak żółw, tak lekko toczy się w dal, jak gdyby to była piłeczka, nie stal*. Wraz onomatopiecznymi z powtórzeniami (np. *A dokąd? A dokąd? A dokąd? Na wprost! / Po torze, po torze, po torze, przez most*), oddającymi rytm kół stukających o szyny, tworzą one wrażenie ruchu pociągu.

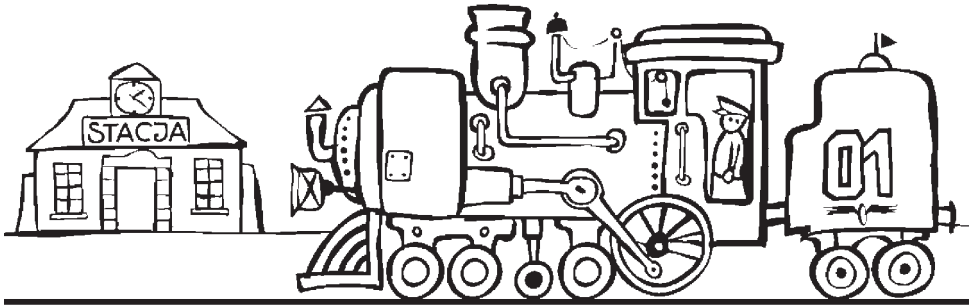
Efekty dźwiękowe pojawiają się w licznych onomatopiejach (np. *uch, buch, puff, uff, gwizd, świst, buch, dudni, stuka, łomoce, pędzi, turkoce, puka, stuka, tak to to*). Natężenie dźwięków wzrasta, gdy lokomotywa zostaje wprawiona w ruch. Podczas słuchania utworu można doświadczyć wrażenia poruszającego się pociągu.

4. Jak przedstawiona jest lokomotywa w wierszu, z czym może się kojarzyć z perspektywy dziecka, do czego się odwołuje?

Osoba mówiąca w wierszu jest zafascynowana lokomotywą, która wiezie wielkie i ciężkie ładunki. Robi to tak lekko, jak gdyby była blaszaną zabawką lub toczącą się piłką. W wierszu występuje hiperbolizacja, która ma na celu uka-

Polskie Radio
DZIECIOM

JULIAN TUWIM

Stoi na stacji lokomotywa

zanie siły i możliwości lokomotywy. W każdym wagonie znajdują się obiekty, które dużo ważą, np.: grubasy, tuczone świnie, słonie, armaty.

Rozpędzona lokomotywa ciągnie wiele takich wagonów i mimo ich ogromnej wagi przywołuje skojarzenie z zabawką, kolejką elektryczną z łatwością jadącą po torach.

5. Dzięki czemu autor uzyskał w wierszu wrażenie ruchu?

Poeta uzyskał wrażenie ruchu przez ukazanie poruszających się wagonów, przy nagromadzeniu środków stylistycznych oraz wykorzystanie bogatego słownictwa. Lokomotywa porusza się z coraz większą szybkością, przez co osoba mówiąca w wierszu nie jest w stanie dokładnie opisać, co znajduje się w każdym wagonie. Przekazuje jedynie kilka obrazów tego, co można zauważyć w pociągu.

6. Charakterystyka dźwięków występujących w wierszu — jednolite czy rozmaite, pointa autora, spojrzenie poetyckie i przekaz

Dźwięki występujące w wierszu są różnorodne, ukazują kontrast pomiędzy ociążałą lokomotywą stojącą na stacji i poruszającą się z lekkością piłki po torach. Utwór jest pochwałą maszyny, wyraża zachwyt nad postępem techniki, której najwyższym osiągnięciem w czasach, gdy powstawał wiersz, był właśnie parowóz.

7. Jakimi środkami poeta uzyskał w wierszu muzyczność?

Muzyczność w wierszu przejawia się w natężeniu wrażeń dźwiękowych, specyficznym układzie tekstu oraz rytmie. Autor wykorzystuje do graficznego rozplanowania tekstu przerzutnię, zatem wersy przedstawiające początkowy etap ruchu lokomotywy zostały podzielone na pojedyncze słowa. W miarę wzrastania tempa pociągu wersy stają się coraz dłuższe, należy czytać je na jednym wdechu. Wyznacza to szybkość czytania poszczególnych części wiersza, dopasowaną do wzrastającej prędkości pociągu. Rytm tekstu wyznacza niezwykle nagromadzenie czasowników oddających pęd wielkiej maszyny. Nietypowy jest układ wiersza, który został podzielony na sześć części o różnej liczbie wersów: 27, 4, 4, 12, 10, 10. Poszczególne wersy mają także różną liczbę zgłosek: 3, 5 lub 10. W całym utworze występują rymy parzyste.

8. W czym tkwi artystyczna wartość utworu? Na czym polega poetyzacja ukazanego zjawiska?

O wartości artystycznej utworu stanowi przede wszystkim jego warstwa brzmieniowa, oddająca atmosferę stacji kolejowej, z której wyrusza pociąg. Autor w poetycki sposób wyraża podziw dla postępu techniki, skupiając się na każdym szczególe w wyglądzie lokomotywy oraz jej ruchu. W utworze w sposób pośredni wyrażone są emocje osoby mówiącej — zauważamy je w rosnącym napięciu przekazywanym w opisach pociągu, które stają się coraz dłuższe i „szybsze”.

9. Muzyczne określenia w wierszu

Obraz lokomotywy, budowany przez wyrazy dźwiękonaśladowcze, nawiązuje do tego, że przejeżdżający pociąg możemy z daleka usłyszeć, lecz zdecydowanie rzadziej mamy okazję go zaobserwować. Skojarzenia z muzyką wywołują też fortepiany, jadące w jednym z wagonów.

10. Czemu utwór zawdzięcza muzyczną fakturę? W jaki sposób powstaje wrażenie ruchu?

Muzyczność, jaką zyskał tekst, poeta osiągnął zarówno przez naśladowanie dźwięków, jak i przez stopniowe zwiększanie ich natężenia. Ponadto instrumentacja głoskowa oddaje dźwięki przemieszczającego się po szynach pociągu. Przy głośniejszej lekturze można wręcz usłyszeć świst i turkot przejeżdżającej lokomotywy.

11. Jak uświadomić odbiorcy muzyczno-ruchowe przetworzenie zjawiska w jego poetycką realizację?

Muzyczno-ruchowe przetworzenie zjawiska w jego poetycką realizację najłatwiej uświadomić sobie przez odniesienie wiersza do codziennych doświad-

czeń związanych z podróżą, pociągiem i językowego sposobu ujmowania wiedzy o nich.

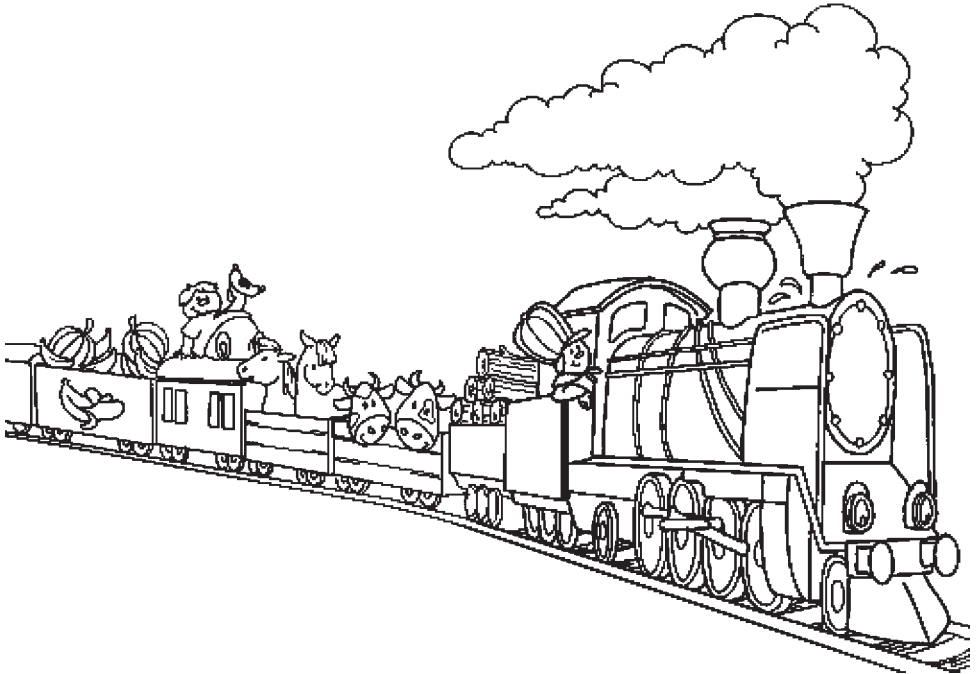
12. Konkluzja

Słowa w utworze poetyckim odpowiednio dobrane i zestawione tworzą obrazy dźwiękowe, które można słyszeć jak muzykę.

Ćwiczenia lekturowe

1. Zadajemy uczniom pytanie: Po czym poznajemy, że jedzie pociąg? Uczniowie wymieniają swoje propozycje, a my szczególną uwagę zwracamy na aspekt dźwiękowy, ponieważ jadącą lokomotywę najpierw słyszymy, a dopiero później widzimy.

2. Pytamy: Po jakich odgłosach poznajemy, że lokomotywa zatrzymuje się na stacji, a po jakich, że rusza? Prosimy uczniów, by spróbowali oznaczyć te odgłosy w odpowiednich miejscach na ilustracji (obrazki lokomotywy z elementami pokazującymi odgłosy z wiersza do podpisania, np. buchająca para — uch, buch, puff, uff).

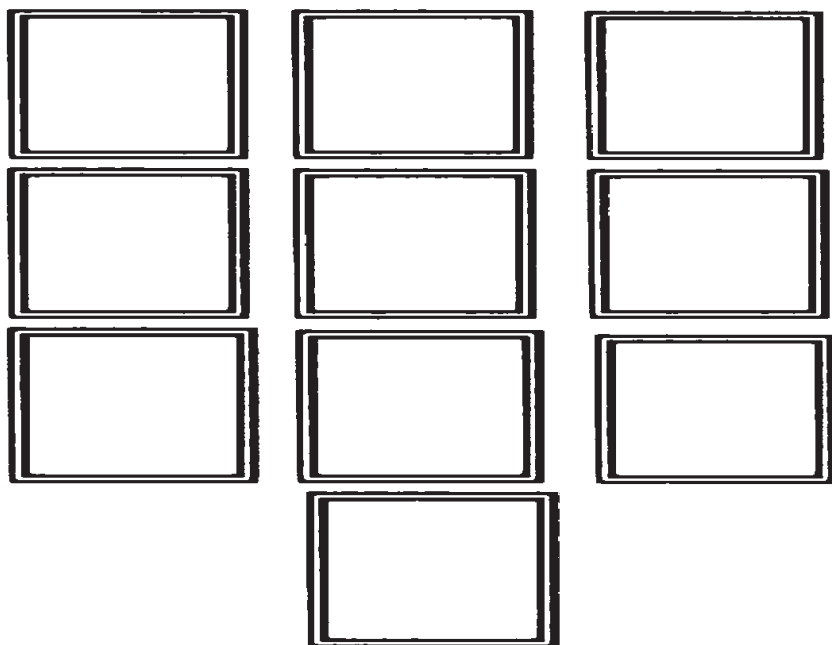

3. Prosimy, by uczniowie wypisali z wcześniej rozdane go tekstu lub podkreślili w nim wszystkie wyrazy nazywające odgłosy lokomotywy. Następnie wspólnie się zastanawiamy, jakimi jeszcze słowami można je uzupełnić, oraz próbujemy naśladować te odgłosy.

4. Zadajemy uczniom pytania: Co to za dźwięki i skąd się biorą? Jak powstają? Wspólnie podsumowujemy odpowiedzi.

5. Wprowadzamy uczniów do zadania słowami: wyobraźcie sobie, że stoicie na stacji i obserwujecie ruszający pociąg. Co zobaczycie w kolejnych wagonach? Oto okna tych wagonów, narysujcie w nich zaobserwowane rzeczy. Pamiętajcie, że pociąg jedzie coraz szybciej i nie wszystko uda się zobaczyć wyraźnie, niektóre elementy będą trochę rozmazane, a inne bardziej widoczne. Narysujcie to, co widzicie, słuchając tekstu wiersza.

Podczas pracy uczniów włączamy nagranie wiersza w wykonaniu Piotra Fronczewskiego. Następnie chętni uczniowie mogą zaprezentować efekty swojej pracy i opowiedzieć o niej.

6. Zachęcamy uczniów do refleksji nad lokomotywą, zadając im pytania: Jakie wrażenie sprawia ta lokomotywa? Jak myślicie, jak może się czuć? Czy ktoś wam przypomina? Z jakich wyrazów powstał portret lokomotywy? Co w nim jest wyraźne — wygląd czy jej odgłosy?

7. Zapraszamy uczniów, by pociągnięciami pędzla spróbowali oddać zmieniającą się szybkość, z jaką poruszała się lokomotywa z wiersza. Zadajemy pytania: Jakich barw można użyć, aby pokazać zmieniającą się prędkość lokomotywy? Dlaczego właśnie takie kolory wybrałeś?

8. Porównujemy wynotowane określenia szybkości lokomotywy. Proponujemy uczniom, by przy najbliższej okazji wsłuchali się w odgłosy lokomotywy na stacji, zwracamy uwagę, że na pewno będą już słyszeli więcej i inaczej niż dotychczas.

Bibliografia

- Żuchowska, W. (1992). *Oswajanie ze sztuką słowa. Początki edukacji literackiej*. Warszawa: WSiP.
- Źródło ilustracji do ćwiczeń: <http://tworze.com/grafik/ilustracje-grafik-bajki-05.php>, <https://www.superkid.pl/lamiglowki-wiersze-tuwima>.
- Nagranie wiersza *Lokomotywa* w wykonaniu Piotra Fronczewskiego, <https://youtu.be/sp-hXpPD4-BU>.